

Mijn leven met Edward Snowden

Het hoofdkwartier van Snowdens voormalige werkgever: de National Security Agency (NSA) in Fort Meade, Maryland, VS.

Laura Poitras, Citizenfour (VS/Duitsland, 2014, 112 min.), 23, 24 en 28/11 (uitverkocht).

Een van de belangrijkste films op het IDFA is Citizenfour, waarin filmmaakster Laura Poitras klokkenluider Edward Snowden van dichtbij volgt. In Berlijn vertelt ze over hoe dat ingreep op haar eigen leven.

DOOR BOR BEEKMAN

Het is zo'n scène die John le Carré had kunnen verzinnen. Klokkenluider extraordinaire Edward - welbespraakt, jeugdig, meest gezochte man op aarde in spe - zit ondergedoken in een hotelkamer in Hongkong, terwijl elk moment de CIA kan binnenvallen. En dan gaat het brandalarm af.

Ervoer Laura Poitras (50) - als filmmaakster - iets van geluksgevoel, toen die alarmbellen rinkelden en haar toch al bleke onderwerp voor de camera nog bleker wegtrok? 'Bij mijn eerdere documentaires zou ik hebben gedacht: o, dit is een mooi moment voor mijn film! Maar niet in Hongkong, niet daar in die kamer. Ik verkeerde in een soort shocktoestand toen ik eindelijk de bron ontmoette, ik was in opperste concentratie. Ik dacht enkel: ik hoop dat ze de deur niet openbreken. Dat hij zo jong bleek en charismatisch, zag ik niet meteen als iets positiefs. Het

desoriënteerde me. Ik had een veel ouder iemand verwacht.'

Citizenfour, zo luidde de alias van de persoon die haar vijf maanden eerder benaderde, via e-mail. Hij bezat geheime informatie van de Amerikaanse inlichtingendiensten en hij wilde die lekken. Zo begon in 2013 een spel van digitaal aftasten, afgeschermd voor derden met behulp van de nieuwste encryptiemethoden. Poitras was argwanend, sloot niet uit dat iemand haar erin wilde luizen. De vraag waarom hij uitgerekend háár uitkoos, beantwoordde Citizenfour thrillerwaardig cryptisch: 'Dat deed ik niet. Dat deed je zelf.'

Ergens in 2006, nadat ze haar voor een Oscar genomineerde documentaire My Country My Country maakte, over het leven in bezet Irak, raakte Poitras verstrikt in een reeks gebeurtenissen waarmee ze zich uiteindelijk in de kijker speelde bij Citizenfour, oftewel Edward Snowden, digitaal beveiligingsexpert van de NSA en CIA. Op terugreis van een reportage werd de filmmaakster bij de Amerikaanse grens naar een hokje geleid en intensief ondervraagd, terwijl men haar bezittingen doorzocht. 'Ze kopieerden mijn aantekeningenboekjes, stelden vragen als: waar ging je heen; met wie; waarvoor? En dat gebeurde niet één keer, maar stelselmatig, na elke reis.'

Ook op Schiphol werd ze zo aangehouden, toen ze terugvlog na een bezoek aan het IDFA, waar The Oath (2010) was vertoond, haar documentaire over de voormalige lijfwacht van Osama bin Laden. 'Dat ging vrij agressief. Ik werd onder de ogen van mijn vrienden - ook filmmakers - naar een afgezet deel van Schiphol gebracht en mocht niet boarden. Het waren zulke klootzakken. Ik werd ondervraagd door Amerikaanse officials. We vinden

het zeer verdacht dat je onze vragen niet wilt beantwoorden, dat je je land niet wilt helpen - zulke retoriek.'

Ze stond op een 'watchlist', zoveel werd Poitras duidelijk. Maar die lijst was geheim; ertegen protesteren ging niet. Toen een zoveelste aanhouding escaleerde - men dreigde haar te boeien omdat ze aantekeningen maakte van het verhoor - zocht ze contact met een kennis uit het vak: journalist en advocaat Glenn Greenwald, die commentaren schreef voor Salon.com. 'Wat me overkomt is idioot, zei ik. Wil je erover schrijven?'

Dat was uw eigen klokkenluidmoment?

'In elk geval het moment dat ik een bron werd. Ik was nerveus, realiseerde me dat het publiek maken mijn situatie mogelijk zou verergeren. Alle gevoelens die mensen die ik voor de camera krijg óók doormaken. Glenn sprak op me in: dat het ongehoord was, te belangrijk om te verzwijgen.

'Kort na de publicatie kon ik plots weer ongestoord reizen, wat iets zegt over die watchlist. Eén artikeltje en ik was kennelijk geen gevaarlijk persoon meer. Een ander gevolg: Snowden las dat bericht. En toen zijn pogingen om contact te leggen met Greenwald faalden, omdat die niet beveiligd kon communiceren, stapte hij naar mij.'

Poitras laat zich interviewen in haar huidige woonplaats Berlijn, gekozen omwille van haar beroep. 'Duitsland bezit de beste privacywetten', redeneert ze, boven in een gebouw in de stadswijk Prenzlauer Berg. Zojuist heeft ze een fotosessie ondergaan; stond op het dak, met uitzicht op de Fernsehturm, dat bolvormige aandenken aan de Stasi-controle van weleer. De aandacht voor haar

persoon is nieuw: waar Greenwald onder de paraplu van Britse krant The Guardian uitgroeide tot het journalistieke gezicht bij Snowdens onthullingen, koos Poitras positie op de achtergrond.

U had, tezamen met Greenwald, de geschiedenis in kunnen gaan als een soort Bernstein en Woodward, het Watergate-duo.

'Na onze week met Snowden in Hongkong ben ik benaderd door elke grote nieuwsorganisatie op aarde, om mijn verhaal te vertellen. Ik zei overal nee tegen, om mijn film te beschermen. Te vaak in detail spreken over een creatief proces is gevaarlijk, dan verandert mijn emotionele betrokkenheid bij het onderwerp. Daarnaast wilde ik iets van mijn privacy behouden. Ik zit er niet op te wachten om herkend te worden in mijn koffietentje.'

Dat wordt u nu wel, lijkt me.

'Af en toe, ja. Ik moet wel zeggen: Glenn wist wat hij deed. Dat Snowdens onthullingen zo veel impact hadden, heeft veel te maken met de wijze waarop hij het nieuws naar buiten bracht. Hoe Glenn ook stand hield, toen hij onder vuur kwam te liggen.'

Ik veronderstel dat Snowden tevreden is over de journalisten die hij uitkoos?

'Dat moet u hem vragen.'

Hij moet bang zijn geweest.

'Doodsbang, denk ik. Dat de journalisten te geïntimideerd zouden zijn, vooral. 'Wat er ook gebeurt', bleef hij zeggen, 'jullie moet publiceren, publiceren, publiceren.' Er waren mediaorganisaties die nerveus werden en afhaakten, zoals The Washington Post, waarvoor ik aan een artikel werkte. Ze wilden mijn onkosten ook niet meer betalen. The Guardian was heel sterk in de beginfase, maar na de onthullingen

over hun eigen inlichtingendienst, het Britse GCHQ, werd de druk opgevoerd en de berichtenstroom stilgelegd.'

Het lange, donkere haar van Poitras is een halve seconde zichtbaar in haar film, gevangen in de reflectie van een spiegel naast het hotelbed van Snowden. Dat is al heel wat, voor een filmmaakster die haar werk rekent tot de cinéma vérité, de documentairevorm waarbij de regisseur zich zoveel mogelijk wegcijfert. 'Je ziet ook een deel van mijn gezicht, heel even. Opzettelijk: zo erken ik mijn aanwezigheid, de subjectiviteit van mijn film.'

Citizenfour is deels een reportage over de opmars van almachtige en ongecontroleerde inlichtingendiensten en deels een persoonlijk, thrillerachtig verslag van haar contact met Snowden. 'Hij noemt soms ook mijn naam: Laura zei dit of dat. Soms kijkt hij net naast de camera, naar mij dus. In mijn eerdere films knipte ik dat soort momenten altijd weg, hier ging dat niet. Ik kon me niet verstoppen.'

In uw film uit Snowden zijn zorgen over de media, de mate waarin die op zijn persoon zullen duiken.

'Wat zou afleiden van zijn boodschap.'

Maar tegelijk zegt hij tegen u: hang me op aan het kruis.

'En schilder een doel op mijn rug, ja. Ik dacht eerst dat hij anoniem wilde blijven, dat ik op een dag de documenten zou krijgen en dat hij in rook zou opgaan. Toen mailde hij me dat verantwoordelijkheid wilde nemen voor de onthullingen. Hij wist dat er een enorm onderzoek naar het lek zou komen. Dat wilde hij voor zijn: ik deed het, en wel hierom.'

John Kerry, minister van Buitenlandse Zaken, noemde hem een verrader en een lafaard. Keek

u op van het venijn in die veroordeling?

'Nee. De mensen die Snowden zo aanvielen zijn dezelfde mensen die al die geheime surveillanceprogramma's autoriseerden. De scheidslijn in de reacties op Snowden loopt ook dwars door begrippen als links en rechts, of democraten en republikeinen.'

Snowden zou voor vele miljarden aan schade hebben aangericht bij Amerikaanse internettechnologiebedrijven, schatten experts.

'Hij heeft impact gehad, zeker. Ik denk dat bedrijven als Google en Facebook zich nu realiseren dat je, als je Europeaan bent, misschien niet wilt dat de NSA je zomaar onderzoekt. Dat hun gebruikers privacy willen, dat ze als bedrijf dus meer moeten investeren in encryptie. Dat Apple nu met encryptie op hun telefoons komt, is een direct gevolg van Snowdens onthullingen.'

Hoe beveiligt u zich?

'Ook voor Snowden was ik al voorzichtig. Ik gebruik meerdere computers, voor verschillende doeleinden. Eentje voor vrienden en familie die ik niet vertrouw. Eentje waar alle microfoons uit zijn gehaald en eentje die nooit in aanraking is geweest met internet. De veiligste gebruik ik voor Snowden.'

Hoe zou u uw relatie met hem omschrijven?

'Ik beschouw hem als bron. Ik stel vragen, nog steeds. Over privé zaken spreken we nauwelijks. Dat zijn vriendin Lindsay Mills zich bij hem heeft gevoegd in Moskou vernam ik niet van hem. Natuurlijk vroeg ik hem wel of ik ze samen mocht filmen voor Citizenfour, al blijf ik op afstand.'

Zijn vader zocht hem ook op, in Moskou. Heeft u overwogen die ontmoeting vast te leggen?

'Dat is nooit in me opgekomen, dat voelt als iets voor een tabloid. Dat de familie van Snowden bij de première in New York was, betekent veel voor me, maar ik heb zelf geen contact gezocht. Voor ik naar Hongkong afreisde, vroeg Snowden me wel of ik zijn familie wilde inlichten als er iets ergs zou gebeuren. Gelukkig was dat niet nodig.'

President Poetin heeft gezegd dat Snowden in Hongkong contact had met Russische diplomaten.

'Daar geloof ik niks van. Ik ken Snowdens advocaat in Hongkong zeer goed, die ontkent dat ten zeerste.'

Ook Julian Assange van Wikileaks duikt even op in Citizenfour. We zien hem vol bravoure bellen over een privéjet die Snowden moet komen oppikken uit Hongkong.

'Dat is beeldmateriaal dat zij intern hebben gefilmd. Daar was ik niet bij aanwezig.'

Dit is hoe Assange zichzelf graag laat zien, dacht ik.

'Ik wil er dit over zeggen: Wikileaks hielp Snowden bij het verlaten van Hongkong en bij het vinden van politiek asiel. Ik geloof ook dat ze naar privéjets keken. Ik denk niet dat het slechts opschepperij was.'

Citizenfour draait nu drie weken in de Amerikaanse bioscopen. Filmproducent Harvey Weinstein, die de distributierechten voor de documentaire in de VS bezit, noemde Snowden eerst een verrader. Na het zien van de film heeft hij zijn opinie publiekelijk herzien.

Weinstein ruikt Oscar.

'Nee, dat denk ik niet. Ik denk dat zijn reactie oprecht is. Harvey is niet de eerste persoon die tijdens het zien van de film een andere impressie kreeg van Snowden.'

Is dat het doel van Citizenfour? Mensen anders laten denken over Snowden?

'De grote vragen in mijn film zijn van een andere orde dan die over de persoon Snowden. Waarom werkt de Amerikaanse overheid met andere, geheime interpretaties van wetten? Waarom werden bijvoorbeeld alle telefoongegevens van Amerikaanse burgers verzameld? Pas nu dat bekend is, kunnen we ons ertegen verweren. En ja, je brengt een uur van mijn film door met Snowden en mij en Glenn in een hotelkamer - uiteraard krijg je dan een andere indruk van hem. Je ziet een jong iemand die bereid is zijn persoonlijke leven op te offeren. Omdat hij vindt dat wij moeten weten wat hij weet.'

Meer klokkenluiderscinema

Behalve Citizenfour vertoont het IDFA tevens de (mede) door Laura Poitras geproduceerde documentaire 1971. In dat jaar brak een groepje Amerikanen 's nachts in op een kantoor van de FBI in Pennsylvania. Uit het geheime materiaal dat ze bemachtigden, bleek hoe onwettig de dienst te werk ging bij het infiltreren van talloze politieke organisaties. Nu vertellen enkele inbrekers - die nooit werden ontmaskerd - voor het eerst over de zaak.

In Silenced (James Spione) blikken drie klokkenluiders terug, onder wie ex-CIA agent John Kiriakou. Net als collega-whistleblower en oud-NSA medewerker Thomas Drake (tevens te zien in de film) werd Kiriakou berecht onder de 'espionage act', een controversiële wet uit 1917 die het mogelijk maakt klokkenluiders als spion te berechten, zelfs al waren die duidelijk niet van zins de vijand te helpen.

IDFA, 19 t/m 30 november

Het 27ste International Documentary Film Festival Amsterdam begint vanavond met de vertoning van Om de wereld in 50 concerten, gemaakt door de centrale festivalgast Heddy Honigmann. Daarna worden in bioscopen door heel Amsterdam heen ruim driehonderd documentaires getoond. Daarnaast zijn er lezingen, openbare interviews en workshops. Heddy Honigmann stelde een top-10 samen van door haar geliefde documentaires, die ze in een openbare masterclass (21/11) toelicht. Speciale programma's zijn o.a. gewijd aan 'de vrouwelijke blik' (The Female Gaze) en 'spelen met de werkelijkheid' (Framing Reality). En natuurlijk is er 29/11 de traditionele Volkskrantdag. Om bezoekers behulpzaam te zijn is het complete aanbod ingedeeld in tachtig onderwerpen. Zie daarvoor én voor alle andere informatie en onlinekaartverkoop: idfa.nl. Volg het IDFA ook op volkskrant.nl.